

PAPER DETAILS

TITLE: Hasan Akgündüz. Hurafe ve Gerçek İkileminde Eğitim: Eğitime Kuramsal ve Tarihsel Yaklaşımlar

AUTHORS: Davut Karaman

PAGES: 745-749

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4006621>

Dergiabant

2024, 12(2): 745-749, doi: 10.33931/dergiabant.1501426

Hurafe ve Gerçek İkileminde Eğitim: Eğitime Kuramsal ve Tarihsel Yaklaşımlar

Davut KARAMAN¹

Geliş Tarihi (Received): 14.06.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 07.08.2024

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2024

Öz: Ülkemizde eğitim öğretim süreçleri çoklu paydaş ortaklığında gerçekleşmektedir. Paydaşlar içerisinde önemli bir alanı dolduran muhakkak ki kitaplardır. Eğitime dair yazılan kitapların içeriği, verdiği mesajları ve alanı etkileme düzeyi önem arz etmektedir. İncelediğimiz bu kitapta eğitimde gerçek bilinen hurafeler ve hurafe bilinen gerçekler üzerine kuramsal ve tarihsel çözümlemeler aktarılmaktadır. Kitabın oluşumunda; ulusal-evrensel felsefe, eğitim felsefesi, tarih ve eğitim tarihi güncel literatürü ve zihin dünyasıyla bağlantı hâlinde olunmuş ve zihin dünyasından edinilen bilgiler daima tırnak içinde mütalaa edilmiş, sözün dıştan anlamın içten geldiği gerçeğinden hareketle, sadece organik düzeyde deneyimlenmiş bilgiye; bir başka deyişle yaşamın yarattığı mantık dilinden ziyade yaşam yaratan duygu dili temelinde hissedilen/enerjetik içeriğe sahip organik bilgiye itibar edilmiştir. Bu kitabın; özellikle Eğitim Felsefesi ve Eğitim Tarihi alanlarına ilgi duyanlar için bir kaynak kitap niteliğinde olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Felsefesi, Eğitim Tarihi, Hurafe, Gerçeklik.

&

Abstract: In our country, education and training processes are carried out in multi-stakeholder partnership. Of course, it is the books that fill an important space among the stakeholders. The content of books written about education, the messages they give and the level of influence on the field are important. In this book, theoretical and historical analyses on real known superstitions and superstitious known facts in education are conveyed. In the formation of the book; national-universal philosophy, philosophy of education, history and history of education have been in contact with current literature and the world of mind, and the information obtained from the world of mind has always been considered in quotes, based on the fact that the word comes from the outside meaning from the inside, only information experienced at an organic level has been credited; in other words, organic knowledge with a felt/energetic content based on the language of emotion that creates life, rather than the language of logic created by life. It can be easily stated that this book is a source book especially for those who are interested in the fields of Philosophy of Education and History of Education.

Keywords: Philosophy of Education, History of Education, Superstition, Reality.

Atıf/Cite as: Karaman, Davut. "Hurafe ve Gerçek İkileminde Eğitim: Eğitime Kuramsal ve Tarihsel Yaklaşımlar". *Dergiabant* 12/2 (Kasım 2024), 745-749. doi: 10.33931/dergiabant.1501426

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu kitap değerlendirmesi, bir hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This book review has been reviewed by a referee and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr., Davut Karaman, Milli Eğitim Bakanlığı, davutkaraman54@gmail.com.

Hasan Akgündüz. *Hurafe ve Gerçek İkileminde Eğitim: Eğitime Kuramsal ve Tarihsel Yaklaşımlar*. İstanbul: Hayat Akademi, 2013.

Eğitim, bireyin doğumundan ölümüne süregelen bir olgudur ve sosyal, kültürel, politik ve bireysel boyutları aynı anda içinde bulunduran bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.² Ayrıca eğitim bireylerin ve toplumun standartlarını, inançlarını ve yaşama yollarını kazanmasında etkili olan tüm sosyal süreçler olarak görülmektedir. Bunun yanında eğitimle ilgili kazanımların, söylemlerin, uygulamaların ve kavramların niteliğini belirtmek ve sınırlarını çizmek her zaman tartışmalı konular olarak ifade edilmektedir. Bundan dolayı tarihçiler, eğitim bilimciler, iktisatçılar, edebiyatçılar, ilahiyatçılar gibi farklı disiplinler konuyu değişik açılardan ele alarak incelemektedir. Bu bağlamda değerlendirmeye aldığımız bu eser eğitimde gerçek bilinen hurafeler ve hurafe bilinen gerçekler üzerine kuramsal ve tarihsel çözümlemeleri içermekte ve eğitim alanında yaygın olan yanlış inanışları ve hurafeleri ele alarak, bu konuları bilimsel ve akademik açıdan değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Gerçeklik kavramı, genellikle bireylerin algıları ve deneyimleriyle şekillenen bir yapı olarak düşünülmektedir. Yazara göre, gerçeklik sadece nesnel olgularla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bireylerin bu olguları nasıl algıladıkları ve yorumladıklarıyla da belirlenmektedir. Yani, gerçeklik salt bir nesneler dünyası değil, aynı zamanda insan zihninin yapısına ve sosyal çevreye bağlı olarak değişen bir olgu olarak da ele alınmaktadır. Eserde incelemeye alınan diğer kavramlardan biri olan hurafe ise; akla ve gerçeğe aykırı olan düşünce, hoş etki bırakan yalan söz, haber ve eylem anlamına gelmektedir.³ Bu bağlamda hurafe, “boş inanç” ve bilgi alanının dışında kalan, gerçekle bağlantısı bulunmayan varsayımlara inanmak olarak görülmektedir.⁴ Bu bağlamda yazar eserde eğitimde hurafe haline getirilmiş hususlara dikkat çekerek gerçeklik vurgusunu öne çıkarmaktadır. Ayrıca eğitimin bilimsel temellere dayalı olması gerektiğini ve ideolojik veya dini bakış açılarına dayalı olarak şekillendirilmemesi gerektiğini vurgulamakta, özellikle eğitim politikalarının bilimsel araştırmalar ve kanıtlar ışığında belirlenmesi gerektiğini savunmakta ve eğitimdeki bazı popüler yanlışları sorgulayan ve eleştiren bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu bağlamda eser içeriği, kapsamı ve nicel ve nitel boyutları itibarıyla genellikle eğitimciler, öğretmenler ve eğitim yöneticileri için faydalı olabilecek, eğitimde doğru bilinen yanlışları ortaya koymayı ve bu konuları tartışmaya açmayı amaçlayan bir nitelik taşıma özellikleri sebebiyle değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Eser üslup ve dil bakımından incelendiğinde yazarın eserinde tarihi ve felsefi bir dil kullanmayı tercih ettiği görülmektedir. Eğitsel ve öğretisel alanlarla ilgili kullanılan dil akademik bilgi birikimini gerekli kılmaktadır. Kitabın yazılış amacına uygun bir dilin kullanıldığı açıkça ifade edilebilir. Kitapta kullanılan kavramların açıklanmasında nesnellik ön planda tutulmaya çalışıldıysa da öznel düşüncelere ve öznel yargılara sık sık başvurulduğu görülmektedir.

Eser yirmi altı bölümden oluşmaktadır. Eğitimin sosyal ve tarih temelleri alanında geniş birikim sahibi olan yazarın bu çalışmasında geniş bilgi birikimi, detaylı dipnot ve kapsamlı kaynak yelpazesıyla bu alana önemli katkılar sağladığı ifade edilebilir.

Eserin yirmi altı bölümü incelendiğinde; eğitime dair birçok konuya doğrudan ya da dolaylı olarak değinildiği görülmektedir. Eserin bütün bölümlerinde çağdaş literatürün tanımlarının reddi ve izahı her alt başlıkta karşımıza çıktığı söylenebilir. Ayrıca; özellikle insanı konu alan bölümlerinde insanın varoluş serüveni temele alınarak insanın kendinde bütün özelliklerin var olduğu, insana dair yapılan tüm kuram, teori ve temellendirmelerin gerçeği asla yansıtmadığı, her yansıtmanın sahte olduğu ifade edilmektedir. Eserde konuların, ele alınışında felsefe - bilim - sanat - din - psikoloji ve sosyoloji literatürü açısından izahlara da sık sık yer verilmektedir.

Bu bağlamda değerlendirmemizde eseri oluşturan bölüm başlıklarından yola çıkılarak kitabın kapsam ve içeriğine dair kısa bir özet vermek gerekirse;

² Ahmet Akbaba - Ferdi Soykan, “İlkokullarda Görev Yapan Okul Yöneticilerinin Okullarını Örgütsel ve Toplumsal Değerlere Göre Yönetmesi ve Bu Değerleri Kazandırması ile İlgili Öğretmen Görüşleri”, *Artuklu Human and Social Science Journal* 1/1, 2016, 23.

³ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010).

⁴ Orhan Hançerlioğlu, “İslam İnançları Sözlüğü” (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975). 109.

- Gerçeğe Düşünsel ve Deneyimsel Yaklaşımlar başlığı altında, gerçeğe iletişimin içgüdü- düşünce-duygu bağlamında, dolaylı deneyim ve varlık yetisi bağlamında dolaysız deneyim profillerinin çözümlendiği,
- Düşünme Bilinci, Felsefe ve Eğitim başlığında zihinden düşme - zihne düşme -zihni aşma durumları bağlamında zihnin insanı kullandığı tepkisel felsefe ve insanın zihni kullandığı etkiyel felsefe yaklaşımları itibariyle felsefe - eğitim etkileşiminin ontolojik temellerinin tartışıldığı,
- Zaman Bilinci, Tarih ve Eğitim başlığında zamanı gerçekliğin bir boyutu kabul eden tepkisel tarih ve zamanı gerçeğin içinde hareket ettiğı alan olarak kabul eden etkiyel tarih yaklaşımları itibariyle tarih-eğitim etkileşiminin ontolojik temellerinin irdelendiğı,
- Varlık Öğretileri ve Eğitim, İnsan Öğretileri ve Eğitim, Bilgi öğretileri ve Eğitim başlıklarında, algılanan ve deneyimlenen varlık - insan - bilgi nitelikleriyle eğitimsel doğurgularının karşılaştırmalı olarak tartışıldığı,
- Öğretisel ve Varoluşsal Eğitim Dilleri başlığında; üretilmiş - doğal zeka ikileminde eğitsel deneyim, insanın bireysel evrim kapasitesi, biyolojik - psikolojik – tinsel doğum aşamaları bakımından bu kapasitenin açılımı, pozitif programlama ve negatif koruma paradigmalarının beslediğı dış - iç eğitim dilleri, eğitsel deneyimin partnerleri olarak öğretmen - eğitim uzmanı - usta benlikleri ile eğitsel deneyime zihinsel aktivasyon temelinde başlı ve ruhsal aktivasyon temelinde başsız katılan öğrenci benliklerinin çözümlendiğı görölmektedir.

Ayrıca, yukarıda işaret edilen genel çözümlmeleri takiben tarihsel bağlamda varlık alanına çıkan entelektüel ve spiritüel doğu - batı öğretileri ile eğitsel doğurguları beş başlık altında 8, 9, 10, 11, 12 kodlu başlıklar, dünya örneklemesi halinde ayrıntılı olarak incelendiğı ve eserin on üç kodlu başlığından itibaren ise, eğitsel deneyimin duyarlı öznel - nesnel bileşenleri on dört başlık halinde 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26 kodlu başlıklar görünüşte diyalektik özü itibariyle diyalojik kutuplar halinde ayrı ayrı tartışılmaya çalışıldığı da görölmektedir.

Eserin oluşumunda ulusal - evrensel felsefe - eğitim felsefesi - tarih - eğitim tarihi güncel literatürü ve zihin dünyasıyla bağlantı halinde olunduğı görölmektedir. Ancak zihin dünyasından edinilen bilgiler daima tırnak içinde mütalaa edilmiş, sözün dıştan anlamın içten geldiğı gerçeğinden hareketle sadece organik düzeyde deneyimlenmiş bilgiye; başka bir deyişle yaşamın yarattığı mantık dilinden ziyade yaşam yaratan duygu dili temelinde hissedilen/enerjitik içeriğe sahip organik bilgiye itibar edildiğı söylenebilir.

Eserin teki odaklı didaktik bir amacı olmadığı, eserin amacı kendi içinde mündemiç, kendiliğinden taşma mahiyetinde bir deneyim olduğu söylenebilir.

Akademik okuma dili kullanan Akgündüz'ün bu eserin oluşturulmasında temel çıkış noktası; insan varoluşunun nedenli/yöntemsel çabayla tamamlanma değil tamlığın nedensiz ifadesi olduğu; haliyle öznel bireyselliklerin varoluşunda merkeze akışını karakterize eden süreçsel/zorunlu-rastlantısal/pozitif/eril oluşturma ve mühendislik dili değil merkezden çevreye akışta ifadesini bulan atomik/negatif/dışıl olma ve kendiliğinden gerçekleşim dilinin geçerli olduğu düşüncesi olarak belirtilebilir. Doğa ve doğaüstü gerçekleşimleri, nedensizin kendine nedenlide ifadesi olarak okuyan bu bakış açısının eğitime dair kodlarını ise yazar eserde şöyle sıralamaktadır:

Mekan ve zaman uzayı, niteliğin kaynağı değil insan bilincindeki niteliğin içinsiz yansıtılarak deneyimlendiğı ifade kanalları olarak görölmekte; bu bağlamda insan zihnini dış dünyada nitelik avcılığına programlayan eğitim dilleri, birer köleleştirme yöntemi olarak belirtilmektedir.

İnsan, bütünsel zekanın kristalleşmiş farklı bir zirvesi konumunda öznel bireysellik olarak görölmekte; bu bağlamda ona-doğal zekaya güvensizlik temelinde-dış ucu pozitif eğitim diliyle üretilmiş zeka yükleme ve inşa edilmiş zihni mutlaklaştırma çabası, insan tabiatına yöneltmiş yüksek yoğunluklu savaş ve rafine bir şiddet olarak ifade edilmektedir.

Dış eğitimin bilgi ve yöntemsel çabayı öne çıkaran zihin patronajlı pozitif programlama formu ise, öğrenme ve insanın tinsel mutasyonu itibariyle tohumal bilgelige figür oluşturan aşılması bir faz ve gerekli kötülük olarak belirtilmektedir.

Dış eğitimde asıl olanın; doğal zekaya güven temelinde pozitif programlamayla inşa edilen zihni negatif koruma dışı edimiyle çözmek, insanın sahteye ölerak gerçeğe dirilmesi için zihin içeriğini boşaltmak, insan zekasının cevap-soru-hayret/inanç-şüphe-güven/düşünceli sahte idrak-düşüncesiz idrak-şüphesiz idrak/bilme-görme dolaysız deneyim yahut yaşama seçenekleri itibariyle bilinç enerjisinin mutlakta göreliye/merkezden çevreye akış doğasına uyumlanması için boşluk yaratmak olduğu belirtilmektedir.

Eserde öğrenme ile ilgili olarak; tinsel mutasyon ve bireysel zeka aktivasyonunun yan ürünü olarak insan zekasının dıştan bakış itibariyle mutlaklaştırdığı yöntemsel nedensellikten ve bu meyanda gerçekleşen nesne hipnozundan özgürleşerek, kaynak-kanal ayırdı ve içsel bakış temelinde nedensizliğe büyümesi olarak ifade edilmektedir. Ayrıca gerçeğin heceden sonra başlıyor olması, öğretene ve öğrenenin olduğu yerde öğrenmenin mümkün olmaması ve öğretisel çaba bir yana sadece öğrenilmemesi mümkün olmayanın gerçek olması, öğrenmenin-kendine yansıma ve yansımaz ayna bilinçliliğinde-zamanla negatif ilişkili/nedensiz/atomik/tinsel/çembersel gerçekleştirm doğasını işaretlemek olduğu belirtilmektedir.

Gerçeğe ilişkin akademik okumalarda, noktalar değil daima ve sadece virgüller vardır. Bu bağlamda eğitime kurumsal ve tarihsel yaklaşımlar da geleneksel eğitim dillerinden öncekinin sonucu sonrakinin sebebi olmayan/geleneğe köklenmiş ama geleneksel ve tarihsel olmayan nesnel eğitim diline mutasyonel büyüme yolculuğunda, mevcut eğitim zihninin sürekliliğini örselemeye matuf zihinsel silkelenme olarak değerlendirilebilir. Bu deneyimin yan ürünleri, eğitime dair soruların mantığı mecalsiz bırakacak şekilde çoğalması, büyümesi ve herkesin bildiği bir sır olarak insan ve eğitim gerçeğinde yeni sır katmanlarının oluşması olarak belirtilmekte; ve gerçek, daima bilinenlerin ve söylenenlerin ötesinde olan olarak ifade edilmektedir.

Eserde öne çıkan eğitimin temel ayakları olarak kabul edilen bazı kavramların izahına çalışılmıştır. Bu bağlamda; "Gerçek" kavramı gerçekle iletişimin içgüdü-düşünce-duygu bağlamında, dolaylı deneyim ve varlık yetisi bağlamında dolaysız deneyim profillerinin çözümlenmesi olarak ifade edilmektedir. "Düşünme Bilincine dair eserde zihinden düşme - zihne düşme - zihni aşma durumları bağlamında zihnin insanı kullandığı tepkisel felsefe ve insanın zihni kullandığı etkisel felsefe yaklaşımları itibariyle felsefe - eğitim etkileşiminin ontolojik temelleri tartışılmaktadır. Zaman bilinci, zamanı gerçekliğin bir boyutu olarak kabul eden tepkisel tarih ve zamanı gerçeğin içinde hareket ettiği alan olarak kabul eden etkisel tarih yaklaşımları itibariyle tarih - eğitim etkileşiminin ontolojik temelleri irdelenmektedir. Türk ve dünya eğitim tarihi itibariyle ulusal akademik profildeki dominant karakter, tepkisellik olarak görülmekte ve tarihsel bilgidan tarihsel bilince büyüme yolu kapatılmış durumdadır.

Eserin bölümlerindeki sahtecilik ve gerçeklik ikilemi üzerine yapılan açıklamalarda toplumun bilgi birikimine şifahi yerleşmiş ama doğruluğu kanıtlanmaya ihtiyaç duyulan özdeyişler, öykünmeler ve önermeler sıkça kullanılmaktadır. Örnek olarak; *"Dalga okyanusa aittir ama okyanus dalgadan ibaret değildir, Zaman akıp gidiyor, zaman geçiyor. Her şey zıddıyla var olur. Yok olarak var olma. Doğada sadece güçlüler yaşar, Ben bu sonuçlarla karşılaşmak için hiçbir şey yapmadım, Öğrenmenin olduğu yerde zorunluluk, zorunluluğun olduğu yerde öğrenme yoktur. Okunmak için yazılan şiir sahtedir. Doğada kendi zekasına güvenmeyen tek varlık, insandır. Bir şey tam olduğunda, bilinmez ve fark edilmez, sadece eksiklik fark edilir. Mutsuzluk haddizatında olumsuz bir duygu değildir. Konuşan insan kendini iletişime kapatan insandır. Hocanın söylediğine değil yaptığına bakmak gerekir."* Bu söylemlerle eserin gerçeklik ve yanılsamalar ile ilgili ipuçlarını aslında okuyucuya sunduğu açıkça görülmektedir.

Eserin oluşumunda hem dipnotlar hem de kaynak bakımından tarih, eğitim tarihi, eğitim felsefesi, tasavvuf, psikoloji, sosyoloji ve din alanlarında ayrıntılı incelemelerin yapıldığı, konularına ait eser taramalarının yeterli olduğu görülmekle birlikte bu konularda araştırma yapacak araştırmacılara bu eser önemli bir kaynak alternatifi olabilir.

Eser ortaya koyduğu argümanlar ve örneklerle bu alanda özgün bir çalışma olmayı hak ettiği söylenebilir. Eserin ikilem, yanılsama, gerçeklik, sahtecilik boyutlarında insanı ve dışındakileri incelemeye çalışarak eğitim kitapları arasında güncel ve bilimsellik ilkeleriyle tutarlı olması sebebiyle akademik bir özellik taşıdığı güçlü bir tonda zikredilebilir.

Sonuç olarak; gelişmekte olan dünyada ikilemlerin ve hiyerarşinin odak farkıyla ters yüz edilerek korunduğu; içsel olan her şeyin reddedilip salt dışsallığın ön plana çıkarıldığını; gelişen dünyada ise her iki durumun birbirini etkileyerek içselin vücutta bütünleştiği rahatlıkla ifade edilebilir. Ayrıca günümüzde verilen bize ait olmayan gerçekliğin belirli bir kılıfa sokularak rollere bürünen eğitimde öğretmen mi, öğrenci mi, yerellik mi, merkezîlik mi, doğallık mı gerçeklik mi gibi ikilemler sergilemeden, hem öğrencinin hem de öğretmenin aktifliğinin değerli olduğu, esnek ve kapsayıcı bakış açılarına, hurafe ve sahtecilikten kaçınarak teoriler ve kuramlar geliştirilerek, özde insanı evrensel mahiyette tüm dünyayı yeniden oluşturacak sistemlere ihtiyaç devam etmektedir. Eğitim bireyseldir, bunun dışında bir kabul varsa yani eğer kitleselse eğitim dışında başka bir amaca hizmet etme tehlikesi oluşabilir. Eğitimin temel amacı, sadece bilgi edinimi değil aynı zamanda öğrencilerin karakter gelişimini ve toplumsal sorumluluklarını da teşvik etmek olmalıdır. Bu nedenle, eğitim sadece akademik başarıyı hedefleyen bir süreç olmamalı, aynı zamanda bireyin içsel ve dışsal dünyasının bütünlüklü bir şekilde gelişimini destekleyen bir araç olarak görülmelidir. Son olarak bilinmelidir ki eğitimin amaçlarının gerçekleşmesi tamamen insanı tanımayla mümkündür. Ancak insanın sahip olduğu özelliklerin sadece ölçülebilir olanları değerlendirilmeye alındığı için seküler dünyanın sahte mantık izahında mümkün olmayacağı vurgulanabilir. Oysaki insanın ayırt edici bir yaratılışı vardır, insan tamamlanmamış bir varlık ve gerçeklik değil, sürekli evrilen bir varoluş, bir proje olarak nitelendirilebilir. Son olarak seküler dünyanın yaşayanları olarak tabi olunan eğitimin çıktılarında pragmatist ve maddeperest izlerin fazlaca olduğu söylenebilir. Bunun yanında bugün ülkemiz eğitim sisteminde güncellenen müfredatta dışsal öğrenme çıktılarının yetersizliğine dikkat çekilerek öğrencide hedeflenen davranışların içsel boyutunun (ahlak-değer) öne çıkarılma çabalarının yerinde olduğu da ifade edilebilir. Bu açıdan eser eğitimde hangi hususlara öncelik verilmesi gerektiğini örnekleriyle birlikte sunması özelliğiyle incelenmeye değer bir çalışma olarak nitelendirilebilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Akbaba, Ahmet - Soycan, Ferdi. "İlkokullarda Görev Yapan Okul Yöneticilerinin Okullarını Örgütsel ve Toplumsal Değerlere Göre Yönetmesi ve Bu Değerleri Kazandırması ile İlgili Öğretmen Görüşleri", *Artuklu Human and Social Science Journal* 1/1, (2016), 23-45.

Hançerlioğlu, Orhan. "İslam İnançları Sözlüğü". 109-168. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. Kelam Terimleri Sözlüğü. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.